ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ԵՎ ԱԶԳԱՇԱՎԱՔՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վերջին տարիներին Հայաստանից չարտագաղթը արտասահմանյան երկրներ զգալի չափերի է հասել։ Օգտվելով միջազգային իրադրության և հատկապես մեծ տերությունների հարաբերությունների բարելավման, մարդասիրական և մարդու իրավունքների պաշտպանության ու հարգման դեմոկրատական սկզբունքների զարգացման պայմաններից, նշանակալի թվով հայեր դիմումներ են ներկայացնում արտասահմանյան երկրներ մեկնելու և այնտեղ մշտական բնակություն հաստատելու խնդրանքով։ Այդ քայլին դիմողները, որպես կանոն, վկայակոչում են ընտանիքների վերամիավորման, հարազատների հետ միասին ապրելու ձգտումը։ Այստեղ խոսքը առանձին ընտանիքների վերամիավորման, կամ համատեղ ապրելու ցանկության մասին չէ, այլ զանգվածային արտագաղթի, որը շղթայական ռեակցիայի նման համակում է ոչ միայն հայրենադարձներին, այլև (որը անհասկանալի ու ցավալի է) բազմաթիվ տեղարնակ հայերի։ Նրանք բարեկամական կապերի մեջ լինելով իրար հետ, երբեմն էլ կեղծ կապերի փաստաթղթերի ձեռք բերումով, գայթակղվելով ուրիշների գունազարդված պատմություններով, խորհուրդներով ու խոստումներով, լքում են հայրենիքը և մեկնում արտասահման՝ դրանով իսկ անվերականգնելի վնաս պատճառելով թե՛ իրենց ու իրենց երեխաների ճակատագրին և թե՛, որ ամենակարևորն է, մեր ժողովրդի ազգահավաքման կենսական գործին։ Ինչպես վկայում են փաստերը, այժմ ՍՍՀՄ-ից արտագաղթողների մեջ հայերը գերազանցում են երկրորդ տեղը, զիջելով միայն հրեաներին (երբեմն էլ նրանցից առաջ են անցնում) և մեկնում են մասնավորապես ԱՄՆ, Կանադա և Ավստրալիա։

Որոնք են դրա պատճառները։

Ոմանք երևույթը բացատրում են միայն նյութական պայմանների և կենսամակարդակի, բնակարանային դժվարությունների, տեղամասային տեսուչների անտակտ ու կոպիտ վերաբերմունքի, ֆինբաժնի որոշ աշխատողների դրամաշորթության, արեմտահայերենով խոսելու դեպքում նրանց ծաղրելու և այլ ածականներ կպցնելու պատճառաբանություններով։ Բայց իրականում արտագաղթի պատճառները այնքան պարզունակ չեն, ինչպես թվում է առաջին հայացքից, դրանք շատ ավելի ծանրակշիռ և խորն են, բազմատեսակ, ու բարդ և, անկասկած, անաչառ վերլուծության կարիք են զգում։

Նախքան արտագաղթի պատճառների մասին խոսք ասելը, անհրաժեշտ է մի հետաքրքիր հայացք ձգել ներգաղթի ընդհանուր պատմության, նրա փուլերի և ժամանակահատվածների քաղաքական կացության վրա։

Հայրենադարձությունը, ինչպես հայտնի է, սկսվել է դեռևս 20-ական թվականների սկզբներից՝ անընդհատ, փոքր բարավանների և շարունակվել է մինչև իր առաջին ընդհատումը՝ 1936 թվականը։ Իսկ ահա զանգվածային հայրենադարձությունը սկսվել է երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, որն, անշուշտ, թելադրված էր մի շարք հանգամանքներով, որոնցից ամենակարևորն էր Թուրքիայի կողմից զավթված հայկական հողերի պահանջը, որն այդ ժամանակ առաջ քաշեցին բոլոր հայ ազգային կուսակցությունները ու կազմակերպությունները, աշխարհասփյուռ հայերը։ Նրանք պահանջեցին առաջին հերթին Թուրքիայի կողմից ապօրինաբար զավթված տարածքները վերադարձնել Սովետական Հայաստանին, որպեսզի հնարավորություն ստեղծվի աշխարհասփյուռ հայերին համախմբել իրենց հայրենիքում։ Համայն հայությունն ըստ իրավունքի ավելի ոգևորվեց, երբ այդ պահանջը պաշտպանեց սովետական կառավարությունը։ Դեռ ավելին, հակահիտլերյան խմբակցության երեք մեծ տերությունները Պոտսդամի կոնֆերանսում պահանջ դրեցին, որ Թուրքիայի կողմից զավթված հայկական տարածքները, մասնավորապես Կարսի, Արդվինի և Արդահանի շրջանները հետ վերադարձվեն Սովետական Հայաստանին՝ ժամկետը լրանալու կապակցությամբ, դեռևս Լոզանի ենթարկելով 1925 թվականի դեկտեմբերի 18-ին կնքված սովետա-թուրքական բարեկամության և չեզոքության պայմանագիրը։ Պոտսդամի կոնֆերանսում ՍՍՀՄ արտգործժողկոմն ասաց. «1921 թվականին Թուրքիան, օգտվելով սովետական պետության թուլությունից, զավթեցին Սովետական Հայաստանի մի մասը։ Հայերը ՍՍՀՄ-ում իրենց վիրավորված են զգում։ Այդ պատճառով էլ սովետական կառավարությունը հարց է բարձրացնում վերադարձնել Սովետական Միությանը օրինական կերպով պատկանող տարածքները»։ Այնուհետև ժողկոմը ավելացրեց. «Այն տարածքները, որոնց մասին խոսք է գնում, չեն պատկանում Թուրքիային և երբ հայերի տարածքները կբլայնացվեն, շատ հայեր, որոնք ապրում են արտասահմանում, կըձգտեն վերադառնալ իրենց հայրենիքը։ Հայերը շատ ընդունակ և կորովալից մարդիկ են, հատկապես տնտեսական հարցերում։ Թող Թուրքերը հետ վերադարձնեն Սովետական Միության հայկական հողերը՝ դա կլինի արդարացի»*։ Հարցը կոնֆերանսի ընթացքում քննարկվեց ևս մի քանի անգամ և մտցվեց օրակարգի տարբեր արձանագրությունների մեջ (տե՛ս էջ 37, 135, 149, 327, 380)։

Աշխարհի չորս ծայրերում սփռված հայերի խանդավառությունը չափ ու սահման չկար, քանզի դա միասնական հայրենիք ունենալու նրանց անկապտելի և միակ երազանքն էր։ Բայց այդ բացառիկ նպաստավոր պահն ու պայմանները, որոնք ստեղծվել էին երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերջին, չօգտագործվեցին։ Ավելին, դրա շուրջ սկսվեցին քաղաքական խաղերն ու առևտուրը, ընդհուպ մինչև այդ մարդերի պատկանելության վիճարկումը։ Այստեղ արդեն հրատապորեն երևում էր Ստալինի հայատյաց, նենգամիտ ու թուրքամետ քաղաքականությունը։ Ինչպես, հարցը չստացավ իր արդարացի լուծումը։ Իսկ սփյուռքահայությունը, որը, բնականաբար, տեղյակ չէր այդ անդրկուլիսային մեքենայություններին և այնքան էր խանդավառված հայրենադարձությամբ, որ չսպասեց նշված մարդերի՝ Սովետական Հայաստանին վերամիավորվելու խնդրի վերջնական լուծմանը և սկսեց դանդաղային ձևով ներգաղթել մայր հայրենիք՝ հույս ունենալով, որ շատ շուտով կվերաբնակեցվի Արևմտյան Հայաստանի իր կորցրած հողերի վրա։ Բայց, ավա՜ղ, ոչ միայն դա տեղի չունեցավ, այլև սկսած 1954 թվականից սովետական բարձրաստիճան ղեկավարները մի շարք առիթներով հայտարարեցին, թե Սովետական Միությունը Թուրքիայից տարածքային հավակնություններ չունի։ Սա թերևս հայրենադարձների համար առաջին հուսախաբության և հիասթափության պատճառը դարձավ։

Դրանից բացի, պատերազմը նոր ավարտվելու պատճառով առկա էր երկրորդ խոշոր հիասթափությունը. երկիրը զբաղված էր ավերված տնտեսության վերականգնմամբ, չկային մարդկանց կենցաղային պահանջմունքները բավարարելու նվազագույն պայմաններ։ Սակայն արդարությունը պահանջում է ասել, որ նույնիսկ այդ սուղ հնարավորությունների դեպքում էլ Հայաստանի կառավարությունն առաջնությունը տալիս էր առավելագույնը՝ հատկապես բնակարանային շինարարության, աշխատանքով ապահովելու, կրթության գործի կազմակերպման, լեզվական դժվարությունների հաղթահարման գործում, սահմանելով նաև մի շարք արտոնություններ։ Պետությունից զատ, ժողովուրդը սիրով ու գուրգուրանքով շրջապատեց իր եղբայրներին ու քույրերին՝ կիսելով իր մի պատառ հացը։

Հայրենադարձները, որոնց գերակշիռ մասն արտասահմանում ունեցել էր բավականաչափ բարեկեցիկ կյանք և Հայաստան էր եկել ոչ թե նյութական ակնկալիքներ փայփայելով, այլ զեկավարվելով բացառապես հայրենասիրական զգացումներով և, չնայած ապրուստի մակարդակների և սոցիալական ոլորտների խիստ տարբերությանը, անմիջապես ձեռնամուխ եղավ հայրենանվեր աշխատանքի։ Շուտով Սովետական Հայաստանի տարածքի վրա նոր տեղանուններ հայտնվեցին, որոնք հիշեցնում էին 1915 թվականի Եղեռնի ժամանակ կորցրած իրենց հայրենի Մարաշը, Զեյթունը, Մալաթիան, Կիլիկիան, Բուքանիսն և այլն։ Հայրենադարձները իրենց եղբայրների ու քույրերի հետ ձեռք ձեռքի տված աշխատեցին գործարաններում ու ձեռնարկություններում, մշակույթի օջախներում, գյուղատնտեսության ասպարեզում։

Բայց շատ ավելի խոշոր հիասթափությունն առկում էր, որը վիրավորանք ու դառնություններ ծնեց նրանց համար։ Երկիրը տրված էր ստալինյան բռնակալության ու զորանոցային սոցիալիզմի ճիրաններում։ Ամենուրեք տիրում էին անօրինականությունը, հարձակողական բյուրոկրատիան, նամուսությունն ու վարչարարությունը։ Ամեն տեղ աչք էին ծակում շլացուցիչ, բայց ոչինչ չասող լոզունգները, «առաջնորդին» գովերգող պաստառները ու նրա անթիվ-անհամար արձանները ու կիսանդրիները։ Օրևանում կառուցվել էր թերևս Միության մեջ ամենամեծ արձանը, իսկ հայ գրողներից մեկը գրում էր. «...փրոնվել է Նրևանը քո ոտքերի տակ»։ Իրականում պետք է ասվեր այլ կերպ՝ ողջ հայ ժողովուրդն է տրորվում քո ոտքերի տակ։ Եվ վերջապես, այդքան ծանր կացություն ունեցող երկրում՝ այդքա՞ն արձան։

Եվ ահա շուտով նրանք էլ անմասն չմնացին «աշխարհի բոլոր ոսմանակների առաջնորդի» բարիքներից, որը վերջնականապես հասցրեց ծով հիասթափության։ Դեռևս 1947 թվականի կեսերից սկսեցին հալածանքները հայրենադարձների նկատմամբ։ Մարդիկ, որոնք տեսել էին Դեր-Զորի գեհենը ու մահապուրծ ընկել օտար ափեր, այնուհետև մտել տարբեր երկրների կոմունիստական կուսակցությունների շարքերը, մասնակցել բանվորական շարժումներին, պատերազմի տարիներին եղել Ֆրանսիայի ու Հունաստանի դիմադրության շարժման շարքերում և երբեմն հայտնվել հիտլերյան համակենտրոնացման ճամբարներում, հայրենադարձության բերկրանքից դեռ արցունքները չչորացած, հայտնվեցին ՆԳԺԿ-ի նկուղներում։ Նրանք մեղադրվում էին հակասովետիզմի, լրտեսության, արդյունաբերական ձեռնարկությունները պայթեցնելու մտումների, քայքայիչ աշխատանքներ կատարելու և այլ անհեթեթ, կեղծ ու շինծու մեղադրանքներով։ Եվ փաստորեն առանց դատ ու դատաստանի կամ խոշտանգվեցին և իրենց մահը գտան բանտախցերում, կամ ենթարկվեցին երկարաժամկետ աքսորման ու աքսորվեցին երկրի հյուսիսային շրջաններն ու Հեռավոր արևելք։ Ոչ քչերն իրենց մահկանացուն գտան այնտեղ, չդիմանալով սառնամանիքներին ու ծանր կլիմայական պայմաններին։ Դրանից հետո էլ վրա հասավ չարաբաստիկ 1949 թվականի ամառը, երբ, ի թիվս տեղաբնակների, տեղահանվեցին ու աքսորվեցին նաև կալանավայրերում գտնվող հայրենադարձ բանտարկյալների ընտանիքներն ու հարազատները։ Էլի շատ ու շատ անմեղ, բայց «կասկածելի, անհարազատ և անհուսալի» տարրեր. կարծես թե երկրի միլիոնավոր աքսորականները քիչ էին և պակասում էր հենց այնքան, որքան հայրենադարձվեին, աքսորվեին Ալթայի երկրամաս և Ղազախստան։

Ամենացավալին թերևս այն էր, որ իշխանավորների մի մասը, ֆանատիկորեն հավատալով սիրելի «առաջնորդին» և հլու ծառայելով դահճապետներ Բերիային, Աբակումովին, Դեկանոզովին, Միր Ջաֆար Բաղիրովին, զրկված ազգային գիտակցությունից ու պետական մտածողությունից, մի ոգորմելի պաշտոնի քարձրացում ակնկալելով, ֆիզիկական ու բարոյական չարդ կազմակերպեցին, որը հենց ամենախոր և ամենամեծ հիասթափությունն առաջացրեց և անդառնալի վնաս հասցրեց մեզ համար կենսական նշանակություն ունեցող ազգահավաքության գործին, խորթացրեց մեզ հետ մեր բազմաթիվ հայրենակիցների։

Բարեբախտաբար, մղձավանջը երկար չտևեց։ Բայց ստացած բարոյական վերքերի ցավն այնքան մեծ էր ու այնքան խորը, որ ցայսօր դեռ չի սպիանում։ Շատ տարիներ են անցել այդ ժամանակվանից, բայց, ցավոք, դեռ ոչ մի անգամ և ոչ մի ձևով մի պատշաճ մխիթարական կամ զղջման խոսք չի ասվել հայրենադարձներին՝ նրանց քաշած դառնությունների, կորցրած հարազատների ու մերձավորների համար։

Մեր կարծիքով, հաջորդ հիասթափության պատճառը, որը ժառանգություն է մնացել հենց տխրահռչակ անհատի պաշտամունքի և լճացման տարիների ժամանակաշրջանից, խորականությունն քաղաքականությունն է, որը տարվում էր հայրենադարձների նկատմամբ։ Մարդկանց աշխատանքի չէին ընդունում նույնիսկ այնպիսի հիմնարկներում, որտեղ գաղտնիության պատճառ չկար, էլ չենք խոսում կուսակցական և սովետական ապարատի կամ զեկավար այլ աշխատանքների մասին, որտեղ նրանց ներգրավելու հարցը միանշանակ մերժվում էր։ Բանը հասել էր այնտեղ, որ տասնյակ տարիներ համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետ չէին ընդունում հայրենադարձների երեխաներին, վախենալով նրանց աշխատանքի հեռանկարով ներքին գործերի մինիստրության համակարգում կամ այնպիսի տեղերում, որտեղ պետք է երաշխավորված լիներ նրանց հուսալիությունը։ Այդպես մտածողների պատկերացմամբ իրավաբանությունը միայն միլիցիայում աշխատելն էր։ Ցավալի ու զավեշտական է, որ հայրենադարձների զավակները ընդունվում էին Մոսկվայի, Լենինգրադի, Կիևի և այլ քաղաքների համապատասխան բուհերի բաժանմունքներում և սովորում առանց որևէ արգելքի։ Աշխատանքի ընդունվելիս ոչ ոք ոչ մի նշանակություն չէր տալիս տխրահռչակ անկետային տվյալներին, թե նա կամ իր ծնողները ծնվել են Արաքս գետի այն ափին, թե՝ այս։ Տեղին է ասել, որ մեր հայ տեսրինողները Հռոմի պապից ավելի կաթոլիկ էին ուզում երևալ, շմբոտածելով դառը հետևանքների և անվերադարձ կորուստների մասին։ Ինչպե՞ս կարելի էր արհեստական պատնեշներով զրկել նրանց նույն հողին ու շրին տեր լինելու ու տեր կանգնելու իրավունքից։

Եվ այսքանից հետո մեր հայրենակիցներին արտագաղթի մղելու մեջ մենք ո՞ւմ ենք մեղադրելու, եթե ոչ ինքներս մեզ։

Եվ հենց այստեղ էր, որ պետք էր ունենալ հեռատեսություն, պետք էր պետական հովանավորության տակ վերցնել բոլոր նրանց, ովքեր անհատական հովանավորություն և հովանավորողներ չունեին։ Իսկ պետական բարձրաստիճան մի շարք ղեկավարներ, հատկապես վերջին մեկուկես տասնամյակում, ոչ միայն բռնել էին երևույթը չտեսնելու ճանապարհը, այլև անտարբերություն էին ցուցաբերում այս ազգային խիստ կարևոր գործի նկատմամբ։

Չէ որ քառասուն տարուց ավելի տուն ու տեղ դրած, բարեկամություններ հաստատած մարդը տեսնում ի՞նչ աստիճանի վիրավորանք պետք է ապրի, որ լքի այդ բոլորը և ցավը սրտում թողնի իր հայրենիքը, հարազատներին ու հեռանա դեպի անհայտություն։ Իսկ եթե անկեղծորեն ու սրտանց զրուցում ենք նրանց հետ, ապա խորապես համոզվում ենք, որ նրանք բոլորովին էլ չեն փախչում Հայաստանից ու հայրենիքից, նրանք թշնամաբար տրամադրված չեն սոցիալիստական կարգերի նկատմամբ, այլ փախչում են այն բոլոր այլանդակություններից ու արատներից, որոնք կուտակվել էին ստալինյան բռնակալության ու բրեժնևյան լճացման տարիներին և որոնք բոլորովին էլ մեր նկարագիրը չեն և կապ չունեն մեր հոգևոր ու բարոյական նորմերի հետ։

Այժմ անցյալի գիրկն են անցնում զորանոցային սոցիալիզմը և, անկասկած, նրանից ծնվող բոլոր այլանդակությունները, հոգեբանական խոր փոփոխություններ են սկսվել հասարակության մեջ, երիտասարդ սերունդը հատկապես նորովի է սկսում մտածել ոչ միայն քաղաքական սիստեմի փոփոխման անհրաժեշտության, այլ նաև ազգային խնդիրների լուծման ու լուծման մասին, լուրջ քայլեր են արվում երկիրը իրավական պետություն դարձնելու համար։

Եվ ահա, չնայած ինչպես շատ հարցերում, մասնավորապես և այս հարցում մենք շատ տխուր ժառանգություն ենք ստացել անցյալից, չպետք է վհատվենք, այլ մեր ազգահավաքության և ազգապահպանության գործին նայենք սթափ և առաջնորդվենք վերակառուցման ընձեռած հնարավորություններից։

Այսօր ազգապահպանության մեջ պետք է ներառվեն ազգահավաքության, հայրենադարձության և արտագաղթին վերաբերող բոլոր խնդիրները։

Ազգահավաքության պրոբլեմի և նրա մեջ ընդգրկված հայրենադարձության վերսկսման, արտագաղթի դանդաղեցման և կանխման համար ամենակարևորը, թերևս, իրավական պետության ստեղծումն է, տնտեսության լրիվ, արագ ու բարեխիղճ վերակառուցումն ու զարգացումը և կյանքի բոլոր ոլորտների դեմոկրատացումը։ Վերակառուցումը երևի ոչ մի ազգի համար այնքան կենսական նշանակություն չունի, որքան մեզ՝ հայերիս համար, որովհետև ոչ մի ազգի իրավունքներն այդքան չեն ոտնահարվել, որքան մեր և ոչ ոք այդքան ազգահավաքության ու ազգի պահպանման կարիքը չի զգում, որքան մենք։ Եվ մենք պետք է որքան հնարավոր է արագ ձերբազատվենք անցյալի խորթ ու այլանդակ բարքերից, ըստեղծելով իրավական պետություն, ապահովելով ապրուստի միջին մակարդակը, որը հավասար կլիներ հայերի արտագաղթի նշանակետ դարձած երկրների ապրուստի միջին մակարդակին։ Այդ դեպքում և միայն այդ դեպքում կարող ենք կասեցնել արտագաղթը։ Եվ դեռ ավելին, դեպի հայրենիք կկանչենք այն բոլոր հայերին, որոնք երազում են լինել իրենց պապենական հողում և բոլորանվեր ծառայել համազգային մեծ իդեալների իրականացմանը։

Հարկ է նշել, որ ազգահավաքության հարցում հենվել միայն սուղ միջոցներ և սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող հայրենադարձության կոմիտեի կամ առանձին մտավորականների կոչերի, հեղինակավոր հանձնաժողովների երաշխիքների վրա, չի կարելի։ Այստեղ անհրաժեշտ է ընդօրինակել թերևս այլ երկրների ու ժողովուրդների փորձը։

Այս առումով, կարծում ենք, որ նպատակահարմար է ստեղծել մեր հանրապետության համար հատուկ կարևորություն ունեցող ազգային պրոբլեմների պետական կոմիտե, որն իր մեջ կներառեր սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի, արտասահմանից վերադարձող հայերի ընդունման ու տեղավորման, մշակութային արժեքների և հուշարձանների պահպանության կոմիտեները, այդ նպատակներին ուղղված ստեղծված հասարակական այլ կազմակերպությունները։

Պետական կոմիտեն պետք է օժտված լինի ոչ միայն շատ բարձր լիազորություններով, այլև նրանում պետք է աշխատանքի ընդգրկվեն անվանի գիտնականներ, մշակույթի և արվեստի գործիչներ, հայագետներ ու լեզվաբաններ, քաղաքագետներ ու հասարակական գործիչներ։ Այն պետք է իրավասու լինի լուծելու ազգապահպանության, ազգահավաքին վերաբերող բոլոր քաղաքական ու տնտեսական խնդիրները, տեսրինի ֆինանսական միջոցները։ Եվ վերջապես, այն պետք է լուծի ոչ միայն սփյուռքահայության և հայրենադարձության հետ կապված խնդիրները, այլև ՍՍՀՄ տարածքի մեջ հայաշատ վայրերում ապրող հայերի կրթության ու մշակույթի զարգացման հարցերը։

Եվ ահա այս օրհասական պահին, երբ ոչ միայն սովետական բոլոր ժողովուրդներն են ցանկություն հայտնել անշահախնդիր օգնություն ցույց տալու և մասնակցելու մեր ավերված քաղաքների ու գյուղերի վերականգնմանը, այլև բազմաթիվ արտասահմանյան երկրներից շինարարական ջոկատներ են գալու ազետի վայրերում աշխատելու, կրկնակի ցավալի է, երբ բազմաթիվ հայեր կոտրում են դեսպանատների դռները, որ թեկուզ մեկ օրով ավելի շուտ թողնեն հայրենիքն ու մեկնեն արտասահման։ Արդյոք սա բարոյա՞ն է, ինչպե՞ս կնայեն մեկնողներին նրանք, ովքեր գալիս են վերականգնելու ու կառուցելու, ինչպե՞ս կներկայացնեն մեկնողները իրենց ազգային պատկանելությունը։

Պետք է սթափվեն հատկապես երիտասարդները, որպեսզի հետո ցավով ու ափսոսանքով չնայեն իրենց կյանքի անցած անիմաստ ճանապարհին, շամաչեն իրենց երեխաներից ու մերձավորներից։ Եթե պլսպիսի օրհասական օրերին չերևա մարդու ազգային նկարագիրը, հապա էլ ե՞րբ պետք է երևա այն։ Իսկ եթե, այնուամենայնիվ, կմնանք, ապա, կարծում ենք, նրա արարքը դժկամությամբ կընդունվի արտասահմանյան մեր ազգակիցների կողմից, քանզի սփյուռքահայությունը և հայկական բոլոր կազմակերպություններն էլ արհամարհանքով, հեգնական դառնությամբ են նայում այս օրերին հայրենաթողներին և այդ երևույթին ընդհանրապես։

Արցախյան շարժումը վերստին ցույց տվեց մեզ, որ հիմա այլևս չկա տաճկահայ ու ամերիկահայ, իրանահայ ու ռուսահայ, կան միայն հայեր, որոնք ապրում են հայրենիքում և առայժմ հայրենիքից դուրս։ Պետք է ձգտել, որ Ցեղամասնությունը ապրի հայրենիքում, քանզի, ինչպես մեծն Չարենցը է ասել. «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»։

Փ. ՄԻՐԶԱԲԵԿՅԱՆ
Պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր

---

*) Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Сборник документов, т. 6, Изд. Политической литературы, М., 1980.